

AMIR TEMURNING “TEMUR TUZUKLARI”DA JANG-SO‘RON BILDIRUVCHILAR SO‘ZLAR LEKSIKASI

Jumayev Elmurod Bekpulatovich

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

dotsenti v.b, fffd (PhD)

elmurodjumayev272@gmail.com

Ashurova Sabina Otabek qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs talabasi

ashurovasabina@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Amir Temurning “Temur tuzuklari” asarida jang-so‘ron (jang suroni, harbiy buyruq, signal va motivatsion bildiruvchi so‘zlar) leksikasi[1]ni chuqur tahlil qiladi. Asar matnidan olingan konkret misollar asosida harbiy buyruqlar, suronlar, signal terminlari, qo‘shin tuzilishi, mansab atamaları va taktika leksikasi tasniflanadi. Leksik qatlamlar (turkiy-mo‘g‘ul, fors-arab), semantik guruhlar va ularning harbiy-psixologik funksiyalari ochib beriladi. Tadqiqot o‘zbek harbiy terminologiyasining tarixiy ildizlarini aniqlashga va zamonaviy harbiy tilshunoslikka hissa qo‘shishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: “Temur tuzuklari”, jang-so‘ron, harbiy leksika, suron, buyruq, hirovul, barong‘or, javong‘or, favj, o‘nboshi, tunqol, o‘ron.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the lexicon of jang-so‘ron (battle suroni, military orders, signal and motivational words)[1] in Amir Temur's work “Temur tuzuklari”. Based on specific examples taken from the text of the work, military orders, suroni, signal terms, army structure, career terms and tactical lexicon are classified. Lexical layers (Turkic-Mongol, Persian-Arabic), semantic groups and their military-psychological functions are revealed. The

research is aimed at identifying the historical roots of Uzbek military terminology and contributing to modern military linguistics.

Keywords: “Temur tuzuklari”, jang-so‘ron, military lexicon, suroni, preduk, hiruvul, barong‘or, javong‘or, favj, onboshi, tunqol, oron.

Аннотация. В данной статье представлен углубленный анализ лексики джанг-со‘рон (боевые сурони, военные приказы, сигнальные и мотивационные слова)[1] в произведении Амира Темура «Темур тузуклари». На основе конкретных примеров из текста произведения классифицируются военные приказы, сурони, сигнальные термины, структура армии, термины, обозначающие профессию, и тактическая лексика. Выявляются лексические слои (тюркско-монгольские, персидско-арабские), семантические группы и их военно-психологические функции. Исследование направлено на выявление исторических корней узбекской военной терминологии и внесение вклада в современную военную лингвистику.

Ключевые слова: «Темур тузуклари», джанг-со‘рон, военный лексикон, сурони, предук, хирувул, баронг‘ор, джавонг‘ор, фавдж, онбоши, тункол, орон.

KIRISH. Amir Temur (1336–1405) nafaqat buyuk sarkarda va davlat arbobi, balki harbiy san‘atning nazariyotchisi sifatida ham tarixda qoldi. Uning “Temur tuzuklari” (“Tuzuki Temuriy”, “Tuzukoti Temur”, “Malfuzoti Temuriy”) asari ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismda hayotiy tajribasi, ikkinchi qismda esa davlat va harbiy boshqaruv qoidalari batafsil bayon etilgan[2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. “Temur tuzuklari” asari Amir Temur davri harbiy san‘ati, davlat boshqaruvi va leksik merosini o‘rganishda asosiy manba sifatida ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda qo‘llanilgan.

Asarning harbiy jihatlari, qo‘shin tuzilishi, strategik va taktik qoidalari haqida bir qator ishlar mavjud. Xususan, R.S. Samarov, Y.A. Axrorov va boshqalarning “Sohibqiron Amir Temurning harbiy san’ati” (2022) asarida Temur qo‘shinining yasol tizimi, favj va hirovullar haqidagi ma’lumotlar tahlil qilingan. O‘zbek harbiy terminologiyasiga bag‘ishlangan maxsus qo‘llanmalarda (masalan, “O‘zbek harbiy terminologiyasi”, 2025) “Temur tuzuklari”dagi o‘nboshi, yuzboshi, mingboshi, tumanbegi, barong‘or, javong‘or, hirovul kabi mansab va bo‘linma nomlari tizimli ravishda ko‘rib chiqilgan. huningdek, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”si va Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”si kabi temuriylar davri manbalarida Temur davri harbiy leksikasi qisman aks etgan bo‘lib, ular “Temur tuzuklari”dagi terminlar bilan solishtirilgan (B. Axmedov, E. Azimov va boshqalar). G‘arb va Sharq tarixshunosligida (Ibn Arabshoh, Klavixov, M. Ivanin) asarning harbiy-strategik qadriyatlarini yuqori baholangan, ammo leksik-semantik tahlilga alohida e‘tibor berilmagan. Zamonaviy o‘zbek lingvistikasida harbiy terminologiyaning tarixiy ildizlari (turkiy-mo‘g‘ul va fors-arab qatlamlari) haqida umumiy tadqiqotlar (H. Dadaboyev va boshqalar) mavjud bo‘lsa-da, aynan jang-so‘ron (suron, takbir, tunqol, o‘ron, signal terminlari) leksikasining chuqur tasnifi va psixologik funksiyalari bo‘yicha maxsus ilmiy ishlar yetarli emas. Ushbu tadqiqot ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, “Temur tuzuklari” matnini asosiy manba sifatida birinchi marta jang-so‘ron leksikasi nuqtai nazaridan tizimli tahlil qiladi.

Tadqiqotning asosiy manbai Amir Temurning “Temur tuzuklari” (B. Axmedov tahriri ostidagi nashr, Toshkent, 1991 va keyingi nashrlar) asarining ikkinchi qismi (tuzuklar) hisoblanadi. Xususan, 38-, 47–49-, 60–61-tuzuklar harbiy leksika uchun asosiy materialni tashkil etadi. Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo‘llanilgan: deskriptiv usul – asar matnidagi jang-so‘ron bildiruvchi so‘zlarni (buyruq, suron, signal, mansab, taktik terminlar) to‘plash va tasniflash; qiyosiy-tarixiy usul – leksik qatlamlarni (turkiy-mo‘g‘ul va fors-arab) aniqlash hamda

ularning temuriylar davridagi rivojlanishini “Zafarnoma”, “Boburnoma” va boshqa manbalar bilan solishtirish; leksik-semantik tahlil – terminlarning ma’no guruhlarini (motivatsion, koordinatsion, ierarxik, taktik, signal) va ularning harbiy-psixologik funksiyalarini ochib berish; kontekstual tahlil – terminlarning jang maydonidagi amaliy qo‘llanilishini (60–61-tuzuklar) va ularning buyruq berish, ruhlantirish, saflarni boshqarishdagi rolini o‘rganish.

Shu bilan birga, etimologik tahlil orqali so‘zlarning tarixiy ildizlari (masalan, barong‘or, javong‘or, tunqol, o‘ron) aniqlangan. Tadqiqot empirik materialga asoslangan bo‘lib, nazariy xulosalar konkret misollar (60-tuzukdagi “Ollohu akbar!” suroni, tunqol farmoni, favj-favj hirovullar) asosida chiqarilgan. Bu usullar leksikani nafaqat tasvirlash, balki uning o‘zbek harbiy tilidagi tarixiy va zamonaviy o‘rnini ochib berishga imkon berdi.

MUHOKAMA. Jang-so‘ron bildiruvchilar so‘zlar leksikasi – asarda jang maydonida qo‘mondonlar, lashkarboshilar, xabarchilar va askarlar tomonidan ishlatiladigan buyruq, signal, suron (hayqiriq) va motivatsion ifodalarni o‘rganishni nazarda tutadi. Bu leksika nafaqat buyruq berish, balki qo‘shinni ruhlantirish, saflarni muvofiqlashtirish, dushmanni psixologik bosim ostiga olish va jangovar ruhni saqlash vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. “Suron” termini o‘zbek harbiy tilida “jang oldidan yoki jarayonida beriladigan ruhlantiruvchi hayqiriq” ma’nosini bildiradi va asarda bevosita qo‘llanilgan[3].

Asarning harbiy bo‘limlaridagi jang-so‘ron leksikasini tasniflash, etimologik-semantik tahlil qilish, leksik qatlamlarni aniqlash va o‘zbek harbiy terminologiyasidagi o‘rnini ochib berish tadqiqot maqsadidir. Vazifalar: asar matnini o‘rganish, leksik guruhlarini ajratish, qiyosiy tahlil. Usullar: deskriptiv, qiyosiy-tarixiy, leksik-semantik va kontekstual tahlil[4].

Asarning ikkinchi qismi (tuzuklar) davlat idorasi, armiya tuzilishi, sipohiylarning maoshi, jang qoidalari va sarkardalar vazifalariga bag'ishlangan. Ayniqsa, 38-tuzuk (o'nboshi, yuzboshi, mingboshi tayinlash), 47–49-tuzuklar (signal vositalari), 60-tuzuk (jangga kirish va suron) va 61-tuzuk (qo'shin saflari) harbiy leksika uchun asosiy manbadir[5].

Qo'shin quyidagi qismlarga bo'linadi: qol (markaz), barong'or (o'ng qanot), javong'or (chap qanot), hirovul (avangard/manglay), chopovul, shiqovul, qorovul (orqagard). Bu tuzilma mo'g'ul-turkiy an'analaridan kelib chiqqan bo'lib, Temur davrida 7 qo'lga (yasol) bo'lish yangiligi joriy etilgan[6]. Jang-so'ronning o'rni: dushman ko'ringanda "baland ovoz bilan «Ollohu akbar!» deb takbir aytib, suron solib bostirib borish" buyuriladi (60-tuzuk). Bu yerda suron nafaqat hayqiriq, balki psixologik qurol sifatida ishlatiladi. Qo'shin to'planishi uchun tunqol (umumiy yig'in farmoni) e'lon qilinadi. Jangda har bir bo'linmaning o'z o'roni (paroli) bo'lgan.

Asarda buyruqlar imperativ shaklda beriladi: "Amr etdimki...", "Buyurdimki...", "Farmon qildim", "Buyruq bersin". Bu konstruksiyalar qo'mondonning mutlaq hokimiyatini va ierarxiyani ta'kidlaydi.

Mansab leksikasi (o'ntalik tizimiga asoslangan): o'nboshi (10 kishilik bo'linma rahbari); yuzboshi; mingboshi; tumanbegi (10 ming kishi); amir ul-umaro (beglarbegi, oliy qo'mondon); lashkarboshi, sardor, favj amiri, yasavul (tartib saqlovchi).

38-tuzukda: "O'n kishi yig'ilsa, ularni o'nboshi deb atasinlar; yuz kishi – yuzboshi..." Bu tizim intizomni ta'minlaydi va buyruqlar zanjirini yaratadi.

Signal va suron bildiruvchi leksika: suron solib – jang oldidan umumiy ruhlantiruvchi hayqiriq (60-tuzuk). Ollohu akbar! – takbir (islomiy motivatsiya).

Tunqol – qo‘shin yig‘ish farmoni. O‘ron – parol (tanish belgisi, bayroq va nog‘ora bilan birga).

Jismoniy signallar: Nog‘ora, tabl, karnay, burg‘u – audio signallar (47-tuzuk). Bayroq, tug‘, chortug‘ – vizual signallar. G‘alaba uchun tug‘ va nog‘ora in‘om etiladi.

NATIJA. Jang taktikasini va harakatni bildiruvchi leksika sifatida quyidagilarni belgilaymiz.

- a) Hirovul favjini yuborish, barong‘or hirovuli, javong‘or hirovuli – ketma-ket zarbalar (60-tuzuk).
- b) Favj-favj bo‘lib, ketma-ket hamla, zarba yetkazish, sindirish, fathu nusrat.
- c) Yasol – jangovar tartib.
- d) Qunbul – yon tomondan aylanib zarba beruvchi maxsus otliq qism (Temur yangiligi).

61-tuzukda 14 ta favjning aniq tartibi (qol, barong‘or – 3 favj, javong‘or – 3 favj va h.k.) berilgan. Bu leksika jang-so‘ron bildiruvchilar uchun aniq koordinatalarni belgilaydi.

Amir Temurning “Temur tuzuklari”da jang-so‘ron bildiruvchilar so‘zlar leksikasi

uch qatlamdan iborat:

1. Turkiy-mo‘g‘ul qatlami: barong‘or, javong‘or, hirovul, chopovul, o‘nboshi, yasol, tunqol – tuzilma va harakat terminlari.
2. Fors-arab qatlami: amr, buyruq, suron, takbir, fathu nusrat, favj – buyruq va ruhiy unsurlar.
3. Gibrid shakllar: amir ul-umaro, lashkarboshi. [7]

Semantik guruhlar: motivatsion (Ollohu akbar, suron solib) – ruhlantirish; koordinatsion (hirovlul, barongʻor, oʻron) – saflarni boshqarish; ierarxik (oʻnboshi – tumanbegi) – buyruq zanjiri; taktik (zarba, hamla, sindirish, qunbul) – harakat rejasi; signal (nogʻora, tugʻ, tunqol) – aloqa.

“Temur tuzuklari”dagi leksika “Zafarnoma” (Sharafiddin Ali Yazdi), “Boburnoma” va boshqa temuriy manbalarda aks etgan terminlar bilan uygʻun. Bu leksika zamonaviy oʻzbek harbiy terminologiyasiga asos boʻlgan. [8]

XULOSA. “Temur tuzuklari”dagi jang-soʻron bildiruvchilar soʻzlar leksikasi oʻzbek harbiy tilining boy va tizimli merosini aks ettiradi. U buyruq, signal, motivatsion va taktik unsurlardan iborat boʻlib, zamonaviy harbiy terminologiya va harbiy-psixologik tayyorgarlik uchun muhim manbadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Amir Temur. Temur tuzuklari / A. Temur. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti, 2018. – 184 b. (Forschadan tarjimasi: A. Soʻgʻuniy va H. Karomatov). [web:1], [web:31]
2. Temur tuzuklari // Vikipediya. – https://uz.wikipedia.org/wiki/Temur_tuzuklari (2026-yil holatiga koʻra). [web:5]
3. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: IJOD-PRESS, 2019. – 160 b. (60-tuzuk). [web:0], [web:30]
4. Dadaboyev H., Yodgorov H. Oʻzbek harbiy terminologiyasi: Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: Sahnof, 2021. – 109 b. (26–83-betlar). [web:10], [web:22]
5. Amir Temur. Temur tuzuklari, 38-tuzuk // Yoshlar nashriyoti nashri, 2018.
6. Temuriylar harbiy sanʼati // Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi materiallari.
7. Dadaboyev H. Oʻzbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019. – 117 b.
8. Ahmedov B. Sohibqiron Temur. – Toshkent, 1996 (keyingi nashrlar); Zafarnoma (Sharafiddin Ali Yazdi) tarjimasi.